

Ганна ГОРДІЙЧУК,

orcid.org/0000-0002-7302-6397

*аспірант кафедри загального мовознавства і германістики
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) onita777@gmail.com*

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ПЕРЕМІЩЕННЯ НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

Стаття присвячена дослідженню семантики переміщення, зокрема засобів її вираження в українській та англійській мовах. Представлено огляд ідей науковців щодо визначення категорії локативності. Зауважено, що в мовознавстві локативність здебільшого розглядають як семантичну категорію, проте її важлива роль у пізнанні навколишнього світу та відтворенні отриманих знань людиною вказує на можливість трактувати локативність саме як когнітивно-семантичну категорію.

З урахуванням функціонування локатива як засобу реалізації категорії локативності в мові запропоновано власне визначення цього поняття, в якому об'єднані три компоненти – місцезнаходження, переміщення та простір. Наголошено, що дослідження зосереджене на вивченні суто семантики переміщення, оскільки цей компонент у семантичній структурі локативу часто ігнорується в розвідках про локативи, чим і зумовлена актуальність цієї статті.

Аналіз досліджуваного матеріалу дозволив зробити висновок про те, що в структурі семантики переміщення спостерігається тенденція до розширення значення та формування семантичних опозиційних пар відповідно до конкретної вказівки на спрямованість руху. Автором розглянуто такі підгрупи локативів із семантикою переміщення: локативи зі значенням горизонтального руху, локативи зі значенням перетину меж простору, локативи зі значенням контактності / дистантності, локативи зі значенням вертикального руху, локативи зі значенням руху в невизначеному напрямку.

З'ясовано, що характер розширення семантики переміщення збігається в українському та англійському художньому мовленні. Встановлено, що ця семантика здебільшого реалізується в мовленні за рахунок вживання прийменників і прислівників із локативним значенням разом із лексемами, які позначають простір, відносно якого відбувається переміщення. Виявлено, що в окремих випадках функцію локатива виконує предикат зі значенням напрямку руху або значення локатива уточнюється семантикою предиката.

Ключові слова: семантика переміщення, категорія локативності, локатив, простір, лексема, предикат.

Hanna HORDIICHUK,

orcid.org/0000-0002-7302-6397

*Postgraduate Student at the Department of General Linguistics and Germanic Studies
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) onita777@gmail.com*

THE MEANS OF EXPRESSING MOVEMENT IN UKRAINIAN AND ENGLISH LITERARY TEXTS

The article is devoted to the study of the semantics of movement, in particular the means of its expressing in the Ukrainian and English languages. The author presents different opinions of scholars on the issue of defining the category of locativity and states that in modern linguistics the most common way to treat this category is to show it only as a semantic one. However, considering its significant role in exploring the world around us and reproducing the gained knowledge indicates the possibility to understand locativity as a cognitive and semantic category.

Taking into account the fact that locative serves as a means of realizing the category of locativity, the author's own definition of the notion locative is offered. This definition comprises three aspects – position, movement and space. As well it is noted that the present research is focused on studying only the semantics of movement, as this component in the semantic structure of locative is frequently ignored in the papers on locatives, which motivates the topicality of the research.

The analysis of the source material shows that the structure of the semantics of movement tends to be differentiated and formed as the semantic opposites regarding the specific indication to the direction of movement. Accordingly there are such subgroups of locatives given in the research: locatives denoting horizontal movement, locatives denoting boundary crossing, locatives denoting contact / distance, locatives denoting vertical movement and locatives denoting movement in some unspecified direction.

Dealing with the semantics of movement the author found out that its differentiation is almost the same in the

Ukrainian and English languages. This semantics is mostly expressed with the help of prepositions and adverbs, which have the locative meaning, combined with the lexemes denoting some space in relation to which we indicate movement. Nevertheless it is observed that in some cases locatives are replaced with predicates (meaning the direction of movement) or the meaning of a locative is specified by the semantics of a predicate.

Key words: *semantics of movement, category of locativity, locative, space, lexeme, predicate.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі дослідження мови характеризується вивченням її як унікальної здатності людини, що слугує засобом комунікації та пізнання навколишнього світу. Здебільшого дослідження спрямовуються на виокремлення механізмів функціонування мови у її безвідривному зв'язку з мисленням та об'єктивною реальністю.

Однією зі сфер пізнання світу, які продовжують цікавити науковців протягом тривалого часу, є простір та його реалізація у мові. Загальність простору полягає в тому, що він є формою буття всіх реалій об'єктивного світу, проте людська свідомість і мова відтворюють цей реальний фізичний простір специфічно, що зумовлено суб'єктивним світосприйняттям людини та антропоцентричним характером мислення і мови (Сенів, 1997: 82–83). Тому важливим етапом в осягненні простору є вивчення категорії локативності як відображення результатів пізнавальної активності людини, її сприйняття та відтворення в мові просторових відношень у навколишній дійсності.

У наукових працях, присвячених опрацюванню категорії локативності, прослідковується тенденція до зосередження уваги лише на семантиці місцезнаходження як первинному значенні локативності, у той час як семантика переміщення залишається поза увагою науковців. Тому актуальність статті зумовлена необхідністю вивчення семантики переміщення, яка є невід'ємним складником категорії локативності та входить до семантичної структури локативів.

Аналіз досліджень. Вивчення шляхів і методів пізнання людиною світу, а також способів реалізації цих знань і уявлень у мові має тривалу історію. Так, локативність як функціонально-семантичну категорію розглядали у своїй працях О. В. Бондарко, В. Г. Гак, О. В. Виногорова, І. В. Богданова. Спроби описати поняття локатива та дати йому визначення робили Є. К. Тимченко, В. М. Топоров, М. В. Всеволодова, О. В. Виногорова. А. П. Загнітко займався типологією локативів, а функціонування окремих груп локативів у різних мовах стало об'єктом дослідження для Є. Ю. Володимирського, М. В. Всеволодової, М. Г. Сеніва.

Мета статті полягає у виокремленні засобів вираження семантики переміщення в українських та англійських художніх творах. Мета дослідження конкретизується у таких завданнях:

1) описати погляди науковців щодо визначення категорії локативності; 2) уточнити визначення поняття «локатив»; 3) проаналізувати диференціювання семантики переміщення; 4) виокремити засоби вираження семантики переміщення в українських та англійських художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. У мовознавчій науці превалює підхід, відповідно до якого категорія локативності розглядається як семантична категорія. Так, в енциклопедії «Українська мова» знаходимо визначення локативності як семантичної категорії, яка відображає відтворені у свідомості людини просторові відношення між предметами та явищами навколишнього світу, зокрема їхнє місцезнаходження, напрямок руху, дистантність, контактність та інше (ЕУМ, 2004: 322).

О. В. Бондарко акцентує увагу саме на функціональному аспекті категорії локативності та презентує її як семантичну категорію, яка є мовною інтерпретацією мисленнєвої категорії простору (ТФГ, 1996: 5). Тобто локативність репрезентує спосіб пізнання людиною навколишньої дійсності шляхом освоєння просторових відношень між об'єктами реального світу. Це дає підстави вважати можливим розгляд локативності не як просто семантичну, а когнітивно-семантичну категорію, яка демонструє мовну інтерпретацію людиною знань, отриманих із навколишнього середовища.

У мові категорія локативності реалізується в локативах, які ми трактуватимемо як слововиди, що вказують на місцезнаходження або напрямок руху об'єктів всередині простору, відносно нього або один відносно одного. Можна сказати, що семантика, яку мають локативи, поділяється на місцезнаходження, переміщення та обмежений простір. Зауважимо, що це дослідження сфокусоване саме на вивченні семантики переміщення як вторинного щодо місцезнаходження значення локативів.

Досліджуючи локативи із семантикою переміщення в українській та англійській мовах, ми спостерігаємо різноманіття відтінків їхніх значень, що зумовлено сприйняттям руху мовцями як багатоаспектного явища, та тенденцію до утворення ними опозиційних пар відповідно до відтінків їхніх значень. Давайте розберемося, які саме опозиційні пари творять ці локативи та за допомогою яких засобів вони виражають своє значення.

До першої підгрупи, яка має назву **локативи зі значенням горизонтального руху**, ми відносимо словоформи, що функціонують із семантикою руху до та від простору чи об'єкта, відносно якого здійснюється локалізація, коли чітко визначені вихідний або кінцевий пункти переміщення. Першою опозиційною парою локативів у заданій системі координат будуть локативи зі значенням наближення / віддалення. Наприклад: *Дістав з кишені цигарку, прикурив, повільно пішов до мосту* (Люко Дашвар, 2013: 11) – локатив *до мосту* виражає значення переміщення суб'єкта в напрямку до об'єкта (міст); *Аж тепер з боку Фундуклеївської та з-за рогу, з боку Прорізної, мчали городові* (Кокотюха, 2014: 37) – локатив *з боку Прорізної* репрезентує значення віддалення суб'єктів від простору (вулиці Прорізної); *Fache backed away from the body and raised the black light again* (Brown, 2009: 38) – цей приклад показує функціонування локатива *from the body* на позначення переміщення суб'єкта від предмета у просторі (the body); *...it was no good until the young doctor had walked towards Mary at the hospital* (Rowling, 2012: 12) – використання локатива *towards Mary* позначає рух у напрямку до іншого об'єкта в просторі (Mary).

Як бачимо з наведених прикладів, семантика наближення або віддалення виражається здебільшого шляхом використання локативних прийменників *до, по, на, з боку, від, з, із, towards, to, against, from, off* та інших у поєднанні з іменниками з просторовим значенням (*міст, вулиця, будинок, арка, ринок, wall, office, home, premises*). Проте є випадки, коли одного лише локатива не досить для розуміння значення наближення чи віддалення, оскільки семантика переміщення міститься в значенні предиката: *Люба згадала вираз обличчя хазяйки [...], усміхнулася, торкнулася тонкими поколотими пальцями гарячої чашки* (Люко Дашвар, 2013: 32). Значення лексеми *чашка* є локативним радше контекстуально завдяки сполучуваності з предикатом. Насамперед ця лексема трактується як невелика посуда, з якої п'ють напої (ВТССУМ, 2005), але з огляду на контекст ми отримуємо локатив на позначення руху до певного предмета у просторі. Ще один приклад: *... tell him I'll try to call him before I leave Paris on Tuesday* (Brown, 2009: 6). Лексема *Paris* має значення назви столиці Франції (Collins, 2007), тобто позначає простір в межах адміністративно-територіальної одиниці, однак у поєднанні з дієсловом *leave* (від'їжджати, покидати) набуває значення локатива віддалення від простору.

Наступна підгрупа локативів із семантикою переміщення має назву **локативи зі значенням перетину меж простору**. Цю підгрупу репрезентує опозиційна пара локативів зі значенням руху всередину простору або за його межі. Простір може бути представленим у вигляді певної фізичної території чи будь-якої абстрактної частини дійсності. Приклади: *Студент зрозумів, спритно скочив у криту коляску* (Кокотюха, 2014: 38) – локатив *у коляску* позначає рух у внутрішню частину транспортного засобу; *One of them sprinted back inside the building* (Rowling, 2012: 10) – значення переміщення суб'єкта в межах певної будівлі у прикладі передано за допомогою локатива *inside the building*; *На плиті википала кава, чорною рікою лилася з заварника на вогонь* (Люко Дашвар, 2013: 44) – словоформа *з заварника* ілюструє приклад локатива на позначення переміщення предмета (кава) за межі простору (заварник); *Nobody goes in or out tonight without the blessing of Captain Fache* (Brown, 2009: 17) – адвербіальний локатив *out* в цьому контексті демонструє переміщення суб'єкта мовлення за межі певної будівлі, споруди.

Наведені приклади дають підстави стверджувати, що семантика перетину меж простору здебільшого виражається за рахунок використання локативних прийменників, які вказують на рух всередину чи зсередини певного простору: *у, в, за, до, з, із, in, into, out, off* та інші. Однак варто зазначити, що в окремих випадках ця семантика уточнюється предикатом, який використовується у поєднанні з локативом, або ж предикат перебирає на себе функцію локатива переміщення: *Langdon entered and turned on the lights* (Brown, 2009: 55). Дієслово *enter* трактується як заходити всередину кімнати, будівлі (Collins, 2007), тобто має значення переміщення у внутрішню частину простору і додатково не потребує при собі локатива. Ще один приклад: *Люба рано-вранці з дому вилітає і тільки пізно ввечері повертається* (Люко Дашвар, 2013: 42). Локатив *з дому* репрезентує рух поза межі простору, який зветься домом, проте його значення доповнюється за рахунок вживання дієслова *вилітати* (дуже швидко вибігати, виїжджати звідки-небудь (ВТССУМ, 2005), набуваючи відтінку значення стрімкого переміщення в напрямку назовні.

Ще одна підгрупа у структурі локативів із семантикою переміщення – це **локативи зі значенням контактності / дистантності**. Ця підгрупа конституюється словоформами, які позначають наскрізний рух через простір або переміщення в певному напрямку, оминаючи предмет навколишньої дійсності. Локативи

першої частини семантичної опозиційної пари позначають рух суб'єкта / об'єкта в безпосередньому контакті з простором, оскільки дія відбувається в його межах, а локативи другої частини позначають рух без прямого контакту з простором, відносно якого визначається локалізація: *She had sat up in bed all those years ago, exactly like this, with sunlight streaming through the ward window* (Rowling, 2012: 18) – наскрізний рух сонячного світла через вікно, виражений локативом *through the ward window*; *Safely on his way, he lit a cigarette and proceeded past the run-down little shops* (Rowling, 2012: 56) – локатив *past shops* демонструє переміщення суб'єкта дії повз територію, зайняту магазинами; *Mig у першому акті пройти через сцену таким собі школярем* (Кокотюха, 2014: 74) – локатив *через сцену* виражає значення наскрізного руху суб'єкта через весь простір (сцену); *Філера помітив, уже коли проходив повз Троїцький народний дім* (Кокотюха, 2014: 9) – локатив *повз Троїцький народний дім* репрезентує значення руху суб'єкта по траєкторії, яка пролягає біля згаданого об'єкта, але не є в контакті з ним.

Попри те, що семантика контактності / дистантності здебільшого твориться шляхом використання в мові локативних прийменників *наскрізь, крізь, повз, мимо, through, across, past, between*, є випадки, коли локатив в ізольованому вигляді не має відповідної семантики та виражає семантичну залежність від предиката: *Екіпаж минув перехрестя, завернув праворуч, рушив у бік Бібиковського бульвару* (Кокотюха, 2014: 29). Лексема *перехрестя* має значення місця перетину шляхів, стежок, вулиць (ВТССУМ, 2005), і лише у поєднанні з дієсловом *минув* вона формує локатив зі значенням наскрізного руху через простір. Ще один приклад: *Та коли парк проминули, сховав зброю, витягнув щось із кишені* (Кокотюха, 2014: 39). Лексема *парк* трактується як великий сад або гай для прогулянок (ВТССУМ, 2005), тобто має значення обмеженого простору, але дієслово *проминути* (рухаючись, обминати когось, щось) трансформує її значення та сприяє утворенню локатива дистантності.

Серед локативів із семантикою переміщення ми виділяємо і локативи зі значенням вертикального руху. Сюди відносяться словоформи, які передають значення переміщення в напрямку догори або донизу, локалізація яких визначається в системі координат «земля-небо»: ... *пластикові пляшки річка віднесла вниз за течією* (Люко Дашвар, 2013: 5) – адвербіальний локатив *вниз* у цьому контексті позначає рух у напрямі до гирла

річки; *Тонкі брови Левіна від подиву стрибнули вгору* (Кокотюха, 2014: 30) – локатив *вгору* виражає значення переміщення в напрямку догори; *Fache guided Langdon up a short set of stairs to the mouth of an arched tunnel* (Brown, 2009: 18) – локатив *up a short set of stairs* репрезентує значення переміщення до верхньої частини простору (сходів); *Langdon had fallen down an abandoned well shaft* (Brown, 2009: 20) – локатив *down well shaft* демонструє значення руху до нижньої частини простору (криниці). Тому можна стверджувати, що значення вертикального руху здебільшого твориться за рахунок використання прислівників (*вниз, вгору, нагору, up, upstairs, down*).

Варто взяти до уваги, що в окремих випадках значення вертикального руху може виражатися лише предикатом. В такому випадку немає потреби вживати додаткову словоформу з локативним значенням. Наприклад: *As they ascended, Langdon tried to focus on anything other than the four walls* (Brown, 2009: 21). Дієслово *ascend* трактується як підійматися вгору (Collins, 2007), тобто виражає значення вертикального руху. Ще один приклад: *Малюта швидко спускався* (Кокотюха, 2014: 31). Дієслово *спускатися* позначає переміщення зверху вниз (ВТССУМ, 2005), тобто також виражає значення вертикального руху.

Остання підгрупа, яку ми виділяємо серед локативів із семантикою переміщення, називається локативи зі значенням руху в невизначеному напрямку. До цієї підгрупи ми відносимо лексеми, які мають семантику нечітко визначеного напрямку руху (*нікуди, вбік, туди, далі*) або локативності антропоцентричного характеру (*сюди, перед себе, вперед, ліворуч, праворуч*): *Сидимо і летимо вперед* (Люко Дашвар, 2013: 53). Лексема *вперед* має значення у напрямі поступального руху (ВТССУМ, 2005), але вона не виражає жодної конкретики щодо спрямування такого переміщення, оскільки таке визначення напрямку руху має антропоцентричний характер і залежить від сприйняття дійсності мовцем.

Ще один приклад: *Зараз цей артист поспіхом зайде сюди* (Кокотюха, 2014: 12). Лексема *сюди* означає місце, вказане, назване раніше (ВТССУМ, 2005), тобто його значення є контекстуальним, оскільки залежить від знання мовцем загальної ситуації, контексту. Наступний приклад: *“This way”, Fache said* (Brown, 2009: 21). Значення локатива *this way* можна зрозуміти лише володіючи загальним контекстом ситуації, оскільки він не дає чіткої вказівки щодо напрямку руху суб'єкта / об'єкта мовлення. Наступний приклад: ... *the bus turned left and trundled down*

Church Row (Rowling, 2012: 20). Адвербіальний локатив *left*, який трактується як вліво (Collins, 2007), не дає вичерпної інформації стосовно напрямку руху, оскільки має антропоцентричний характер і скоріше визначається суб'єктивним сприйняттям дійсності мовцем.

Висновки. Отже, попри домінування у мовознавстві поглядів на локативність як суто семантичну категорію, ми вважаємо за необхідне розглядати її як когнітивно-семантичну категорію з огляду на функціонування локативності як засобу пізнання людиною навколишнього світу та мовну інтерпретацію отриманих знань. Своє вираження у мові категорія локативності знаходить у локативах, які ми трактуємо як словоформи на позначення місцезнаходження або напрямку руху об'єктів у просторі чи відносно нього. Це дослідження ми присвячуємо лише вивченню локативів із семантикою переміщення, оскільки вони часто лишаються поза увагою науковців. Щодо семантики переміщення, то ми спостерігаємо її значне розшарування відповідно до конкретної спрямованості руху. Це пояснюється сприйнят-

тям руху мовцями як багатоаспектного явища, яке об'єднує різні відтінки значень.

Аналізуючи засоби вираження семантики переміщення, ми дійшли висновку, що диференціювання цієї семантики має практично ідентичний характер в українській та англійській мовах, а в її вираженні домінують роль відіграють прийменники та прислівники з локативним значенням, які вказують на переміщення суб'єктів / об'єктів мовлення, та лексеми зі значенням обмеженого простору, відносно якого здійснюється локалізація. Однак варто звернути увагу на те, що в українських та англійських художніх текстах часто зустрічаються випадки, коли предикат перебирає на себе значення локатива або суттєво доповнює його, локатив виражає залежність від предиката у вираженні своєї семантики.

Перспективним у подальшому дослідженні локативів в художньому мовленні вважаємо вивчення семантики місцезнаходження та простору для отримання комплексних знань щодо семантики, яку виражають локативи, та засобів цього вираження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ВТССУМ : Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Дашвар Люко. РАЙ. Центр. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. 272 с.
3. Кокотюха А. А. Київські бомби. Харків : Фоліо, 2014. 379 с.
4. Сенів М. Г. Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови) : монографія. Донецьк : Донеччина, 1997. 384 с.
5. ТФГ: теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / А. В. Бондарко и другие; под ред. А. В. Бондарко. Санкт-Петербург : Наука, 1996. 230 с.
6. ЕУМ. Українська мова : енциклопедія / В. П. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та інші. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
7. Collins English Dictionary. Glasgow : HarperCollins Publishers, 2007. 1889 p.
8. Brown D. The Da Vinci Code. New-York : Doubleday, 2009. 589 p.
9. Rowling J. K. The casual vacancy. London : The Little, Brown Book Group, 2012. 503 p.

REFERENCES

1. VTSSUM : Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy. [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin : VTF Perun, 2005. 1728 p. [in Ukrainian].
2. Dashvar Liuko. RAI. Tsent. [Paradise. Center]. Kharkiv : Klub simeinoho dozvillia, 2013. 272 p. [in Ukrainian].
3. Kokotiukha A. A. Kyivski bomby. [Kyiv's bombs]. Kharkiv : Folio, 2014. 379 p. [in Ukrainian].
4. Seniv M. H. Funktsionalno-semantychnyi analiz systemy prostorovykh i chasovykh vidnoshen (na materialy latynskoi movy). [Functional and semantic analysis of the system of spatial and temporal relations (on the material of the Latin language)]. (Monohrafiia). Donetsk : Donechchyna, 1997. 384 p. [in Ukrainian].
5. TFG: teoriya funktsionalnoy grammatiki: Lokativnost. Byitiynost. Posessivnost. Obuslovlennost. [The theory of functional grammar] / A. V. Bondarko i dr.; pod red. A. V. Bondarko. Sankt-Peterburg : Nauka, 1996. 230 p. [in Russian].
6. EUM: Ukrainska mova : entsyklopediia [The encyclopedia of the Ukrainian language] / V. P. Rusanivskiy, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk ta in. 2-e vyd., vypr. i dop. Kyiv : Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im M. P. Bazhana, 2004. 824 p. [in Ukrainian].
7. Collins English Dictionary. Glasgow : HarperCollins Publishers, 2007. 1889 p. [in English].
8. Dan Brown. The Da Vinci Code. New-York : Doubleday, 2009. 589 p. [in English].
9. Rowling J. K. The casual vacancy. London : The Little, Brown Book Group, 2012. 503 p. [in English].